

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

АЙТЕН ЭЛЬХАН ГЫЗЫ АЛИЕВА

**ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ СРЕДСТВА ЯЗЫКА
В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ
В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ШКОЛ
С АЗЕРБАЙДЖАНСКИМ ОБРАЗОВАНИЕМ**

5801.01 – Теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания русского языка)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени
доктора философии по педагогическим наукам

Баку – 2016

*Диссертация выполнена на кафедре русского языка и методики
его преподавания Бакинского славянского университета.*

Научный руководитель: **Аида Эйбат гызы Шахбазова**
доктор педагогических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Ирана Мамед гызы Алиева**
доктор педагогических наук, профессор

Гюльчин Икмет гызы Гулузаде
*доктор философии по педагогике,
доцент*

Ведущая организация: кафедра иностранных языков и
методики их преподавания
Азербайджанского государственного
педагогического университета

Защита состоится «29 » 06 2016 года в « » часов на
заседании Диссертационного совета Д.02071 по защите диссертаций
на соискание учёной степени доктора филологических наук и доктора
философии по филологическим наукам при Бакинском славянском
университете по адресу: AZ1014, г. Баку, ул. С. Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Бакинского
славянского университета

Автореферат разослан «__» _____ 2016 года

Учёный секретарь
Диссертационного совета Д.02.071
доктор философии по филологическим наукам,
доцент

Н.Р.МУГИМОВА

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Актуальность исследования. На современном этапе развития общества русский язык является важнейшим средством связи и общения между народами разных стран, способствующим дальнейшему экономическому и культурному развитию общества, усилению происходящих в современном мире интеграционных процессов, дальнейшему укреплению дружбы и сотрудничества между народами. Изучение русского языка, являющегося средством межнационального общения и пользующегося авторитетом на международной арене, содействует приобщению каждого народа к русской культуре и духовности, к мировой культуре.

Изучение русского языка в Азербайджане имеет богатые традиции. Оно, являясь составной частью учебно-воспитательного процесса, реализуемого в образовательных учреждениях Азербайджана, всегда было связано с научной и культурной жизнью страны. После восстановления государственной независимости русский язык приобрёл статус иностранного языка, и по сей день достаточно популярного среди населения нашей многонациональной республики.

Важная роль и особое место русского языка в повседневной жизни азербайджанского общества не раз отмечались высокими государственными деятелями, представителями науки, культуры и образования как России, так и Азербайджана.

Во время одной из официальных встреч главы двух государств - Президент Российской Федерации В.В.Путин и Президент Азербайджанской Республики И.Г.Алиев - высоко оценили роль и значение русского языка в развитии отношений двух стран. Российский президент подчеркнул, что «в Азербайджане самым внимательным образом относятся к развитию русского языка, сохранению образования, совместной работе в этой сфере. И школы работают с русским языком, и филиалы российских вузов активно работают. Это чрезвычайно важно, потому что это создает базу для работы по всем другим направлениям».

Сегодня в 335-и школах Азербайджана преподавание учебных предметов осуществляется на русском языке: в 15-и из них преподавание ведётся только на русском языке. В 27-и университетах страны преподавание осуществляется также на русском языке. Количество учащихся средних, средних специальных и высших учебных заве-

дений страны, обучающихся на русском языке, превышает сто тысяч человек. По справедливому мнению Президента Азербайджана И.Г.Алиева, "это важный показатель того отношения, которое мы испытываем к русскому языку, русской культуре, русской литературе».

Ежегодно представительство Россотрудничества совместно с Посольством России, Ассоциацией преподавателей русскоязычных учебных заведений Азербайджана и Русской общиной Азербайджана проводят республиканскую Олимпиаду по русскому языку и литературе, в которой участвуют учащиеся школ с обучением как на русском, так и на азербайджанском языках.

Сегодня, когда в учебных заведениях Азербайджана русский язык изучается как иностранный, к методике его преподавания предъявляются особые требования и успешное выполнение этих требований обеспечивает высокую эффективность обучения ему учащихся-азербайджанцев.

Реализация целей, поставленных программой обучения в начальной школе перед учителями русского языка, осуществляется в ходе учебно-воспитательного процесса, предполагающего формирование и совершенствование у учащихся элементарных лингвистических знаний, языковых и речевых умений и навыков по русскому языку как иностранному.

Развитие современной школы направлено на формирование духовно богатой, нравственной, образованной и творческой личности, на воспитание толерантности и уважительного отношения к другим народам, их языку и культуре. Оно диктует необходимость обновления образования, в частности, обновленного содержания учебных предметов в начальной школе, реализующих этнокультурные функции образования.

Существующая в современном обществе потребность в формировании этнокультурной компетенции учащихся, в воспитании интереса младших школьников к мировой культуре и русскому языку как одной из важных составляющих этой культуры, а также недостаточная разработанность этнокультурного компонента содержания языкового образования в начальных классах определяют **актуальность** и выбор темы диссертационного исследования.

Объектом исследования является процесс обучения русскому языку в начальной школе.

Предмет исследования - этнокультурные средства языка, определяющие содержание и методы реализации этнокультурного компонента в обучении русскому языку младших школьников.

Цель исследования состоит в теоретическом обосновании этнокультурного аспекта обучения русскому языку и в разработке путей использования этнокультурных средств языка в процессе обучения русскому языку как иностранному младших школьников.

Проблема, объект, предмет и цель исследования предполагали решение следующих взаимосвязанных **задач**:

1) раскрыть понятие этнокультурного компонента содержания обучения русскому языку в начальных классах азербайджанской школы;

2) выявить психолого-дидактические основы использования этнокультурных средств в обучении русскому языку в начальных классах азербайджанской школы;

3) определить роль этнокультурных средств языка в развитии русской речи учащихся начальных классов азербайджанской школы;

4) изучить состояние работы по использованию этнокультурных средств языка в обучении русскому языку учащихся-азербайджанцев;

5) выявить роль этнокультурной лексики в обогащении словарного запаса младшеклассников;

6) проанализировать учебно-методический комплекс по русскому языку с целью выявления этнокультурного компонента в содержании и средствах обучения;

7) определить компоненты целостной системы работы по комплексному использованию этнокультурных средств в обучении русскому языку учащихся начальных классов;

8) апробировать материал в ходе обучающего эксперимента.

Гипотеза работы заключается в следующем: если на уроках русского языка в начальных классах ввести в обучение специально разработанный дидактический материал и комплекс упражнений этнокультурной направленности, предполагающих использование этнокультурных средств языка, то такая методическая система, содержащая этнокультурный компонент, будет эффективно способствовать как развитию языковой способности учащихся и овладению ими всеми видами речевой деятельности на основе изучения лексики и текстов, содержащих этнокультурные средства русского языка, так и

формированию языковой, коммуникативной и этнокультуроведческой компетенций учащихся начальных классов.

Для проверки выдвинутой гипотезы, реализации поставленной перед исследованием цели и решения соответствующих задач была разработана специальная программа исследования, которая включала следующие **методы исследования**:

- социально-педагогический (изучение опыта работы учителей русского языка путём наблюдений, индивидуальных и групповых бесед с ними по теме исследования, их анкетирование, наблюдение за речевыми действиями учащихся, анализ программ и учебников с точки зрения содержания в них соответствующего теме исследования материала);

- описательный (описание языковых фактов, связанных с этнокультурными средствами языка);

- сопоставительный (сравнение, сопоставление, анализ учебно-методической литературы и экспериментально полученных данных по проблеме исследования);

- экспериментальный (обучение учащихся использованию в речи этнокультурных средств языка по разработанной системе упражнений, направленной на формирование этнокультурной компетентности);

- статистико-математический (количественная и качественная обработка данных, полученных при проверке результативности предлагаемой системы работы по использованию в обучении русскому языку этнокультурных средств языка).

В качестве этнокультурных средств языка в диссертационном исследовании использованы пословицы и поговорки русского языка.

Научная новизна исследования заключается в выявлении роли пословиц и поговорок как этнокультурных средств русского языка в формировании и развитии речевых умений и навыков учащихся-азербайджанцев, в разработке методики использования данных средств в обучении русскому языку как иностранному в начальной школе с азербайджанским языком обучения.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что в нём научно обоснована и экспериментально подтверждена необходимость целенаправленного и систематического использования в обучении русскому языку учащихся начальных классов азербайджанской школы этнокультурных средств языка, в частности, русских пословиц и поговорок.

Практическая значимость работы состоит в том, что разработанные методические советы и рекомендации по использованию в учебном процессе этнокультурных средств языка позволят повысить этнокультурную компетентность обучаемых, могут улучшить работу по совершенствованию речи учащихся и обогатить методику работы с пословицами и поговорками на уроках русского языка в начальных классах школы с азербайджанским языком обучения.

Положения, выносимые на защиту:

- при обучении русскому языку как иностранному, учащимся азербайджанской школы представляется необходимым презентация учебного материала, содержащего в себе элементарные сведения об этнокультурных средствах русского языка.

- учитывая то, что основными этнокультурными средствами современного русского языка являются пословицы и поговорки, их применение в процессе обучения русскому языку учащихся азербайджанской школы представляется актуальным и необходимым.

- ознакомление учащихся азербайджанской школы в процессе обучения русскому языку как иностранному с этнокультурными средствами изучаемого языка, может быть осуществлено систематическим и целенаправленным использованием их в системе работы по обучению русскому языку.

- использование этнокультурных средств языка, в частности пословиц и поговорок должно осуществляться в рамках единой и целостной системы работы по обучению, использованию в устной речи данных средств языка, компонентами которой могут быть элементарные сведения о пословицах и поговорках на уроках русского языка (сообщение учителя), учебные тексты и система упражнений, разработанная с учётом этапа и индивидуальных особенностей учащихся.

Апробация основных положений исследования проводилась в форме статей и тезисов, опубликованных в научных сборниках и журналах, в виде докладов и сообщений на республиканских и международных конференциях, а также на заседаниях кафедры русского языка и методики его преподавания Филологического факультета Бакинского славянского университета.

Структура и объём работы. Диссертация состоит из введения, двух глав и выводов к ним, общего заключения и списка использованной литературы по теме исследования (82 наименования). Общий объём работы 158 страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** обосновывается выбор темы, её актуальность, определяются объект и предмет, формулируется рабочая гипотеза, излагаются цели и задачи работы, а также методы исследования, раскрываются научная новизна, теоретическая и практическая значимость, выдвигаются основные положения, выносимые на защиту.

Первая глава диссертации - «Теоретические основы использования этнокультурных средств при обучении русскому языку в начальных классах азербайджанской школы» - состоит из трёх параграфов, в которых раскрывается понятие этнокультурного компонента содержания обучения русскому языку в общеобразовательной школе, определяются психолого-дидактические основы использования этнокультурных средств русского языка в условиях межкультурного обучения, выявляется роль пословиц и поговорок как этнокультурных средств языка в развитии русской речи учащихся начальных классов азербайджанской школы.

Определение теоретических основ использования этнокультурных средств при обучении русскому языку в начальных классах азербайджанской школы потребовало изучения и рассмотрения понятий "этнокультурное образование", "этнокультурные технологии", "этнокультурные факторы" и "этнокультурная компетентность".

Под этнокультурным образованием понимается система определённых знаний национально-культурных и социально-исторических ценностей, отражающих самобытность, характер и особенности данного народа и его культуры, а также знания и этнокультурные достижения других народов, умения и навыки их активного и целенаправленного использования в процессе жизнедеятельности.

Этнокультурное образование может быть реализовано через множество этнокультурных технологий и при наличии определённых педагогических условий. Результатом реализации этнокультурных технологий становится формирование высокого уровня этнокультурной компетентности, являющейся составной частью общекультурной компетентности личности. Этнокультурная компетентность предполагает принятие этнокультурных различий, понимание и уважение других людей, их взглядов и ценностей, готовность и способность жить в современном полиэтничном обществе.

Изучение специальной литературы показывает, что формирование этнокультурной компетентности осуществляется различными методами. Наиболее эффективными методами её формирования являются активные методы обучения и воспитания, использование которых содействует тому, чтобы учащийся занял активную личностную позицию и в полной мере мог проявить себя как субъект учебно-познавательной деятельности.

Этнокультурная компетентность формируется также благодаря систематическому и целенаправленному использованию в учебном процессе так называемых этнокультурных средств языка.

Исследование показало, что в основу работы по использованию этнокультурных средств языка в обучении русскому языку как иностранному, её целей, задач, содержания, методов и форм проведения должен быть положен учёт следующих дидактических принципов: единства обучения и воспитания, развивающего обучения, связи теории с практикой, научности, сознательности и активности, наглядности, последовательности и преемственности, доступности и прочности, коллективного характера обучения и учёта индивидуальных особенностей учащихся.

Анализ дидактической, психологической и методической литературы позволил определить возможности этнокультурных средств языка для сохранения и развития познавательного интереса к русскому языку, повышения познавательной самостоятельности учащихся.

В лингвострановедении, как известно, в качестве основной единицы языка с культурным компонентом обычно выделяют слово: «язык в своей лексике более или менее точно отражает культуру, которую он обслуживает»¹. Вполне справедливо мнение о том, что «слово выступает аккумулятором, хранителем человеческого опыта...»², и «если мы вправе говорить о национально-культурном компоненте, то его следует искать, прежде всего, в лексике»³.

В «лингвострановедческой теории слова» оно рассматривается как наиболее ёмкая в культурологическом плане языковая единица. В

¹ Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1993, с. 194.

² Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1990, с. 18.

³ Язык и культура: Сб. обзоров / Под ред. Ф.М.Березина, В.Г.Садура. М.: Наука, 1987, с. 149.

соответствии с этой точкой зрения современные лингвострановедческие исследования ведутся с учётом специфики единиц лексического уровня.

В некоторых лингвистических работах культурологического характера в качестве единиц с национально-культурным компонентом также упоминаются фразеологические единицы (ФЕ). Однако, являясь иерархически более сложными элементами и обладая сверхкомплексной семантикой, ФЕ требуют особого внимания и специфического подхода к выявлению содержащихся в них уникальных лингвистических и экстралингвистических данных. Наиболее ярко эти данные проявляются в пословицах и поговорках, которые несут в себе богатейший лингвострановедческий материал, не свойственный в некоторых аспектах никаким другим единицам языка и речи.

Проведённое исследование позволило выделить пословицы и поговорки в качестве языковых единиц с национально-культурным компонентом, характеризующим их как наиболее ярко выраженные этнокультурные средства языка. Пословицы и поговорки, будучи источником культурной компетенции, не только воспроизводят черты культурно-национального миропонимания, но и формируют их в процессе своего освоения, следовательно, фиксируют в своей семантике основные признаки обозначаемых ими предметов, явлений, понятий, а также всю связанную с ними культурологическую информацию.

Использование пословиц и поговорок в процессе обучения русскому языку может способствовать лучшему овладению этим предметом, расширяя знания учащихся о языке, их лексический запас и особенности его функционирования. Изучение русских пословиц и поговорок представляет собой также дополнительный источник страноведческих знаний.

Исследователи и методисты подчёркивают важность систематического использования в учебном процессе различных образцов малого фольклорного жанра, который представляет собой богатейший материал словесного творчества русского народа, и указывают на необходимость разработки комплексной методики применения на уроках русского языка пословиц и поговорок, являющихся наиболее ярко выраженными этнокультурными средствами языка.

Изучение состояния проблемы использования пословиц и поговорок в качестве этнокультурных элементов русского языка в

практике его преподавания как иностранного, выявление воспитательной ценности паремнологических единиц, ознакомление с наиболее эффективными приёмами и методами работы с ними на уроках русского языка в начальных классах азербайджанской школы, позволяют сделать следующие выводы:

1. Пословицы и поговорки являются важными этнокультурными элементами языка, и их систематическое и целенаправленное использование на уроках русского языка как иностранного в начальных классах азербайджанской школы представляется важным. Глубокие исторические корни, содержание в пословицах и поговорках многовекового нравственного опыта русского народа делают их использование на уроках сегодня особенно актуальным: ведь ведущим направлением работы современной общеобразовательной школы является гуманизация процесса обучения, введение ученика в мир общечеловеческих ценностей и толерантности, приобщение его к истокам культуры народа, язык которого является объектом его изучения.

2. Содержание учебных программ и учебников по русскому языку для начальной азербайджанской школы не позволяет в должной степени организовать работу с пословицами и поговорками на уроках русского языка. Учителя лишь эпизодически предлагают учащимся упражнения и задания, содержащие русские пословицы и поговорки как этнокультурные элементы языка, работа над ними в процессе обучения ведётся нецеленаправленно и от случая к случаю.

3. Несмотря на давние традиции, вопрос работы с пословицами и поговорками на уроках русского языка как иностранного в азербайджанской школе методически разработан недостаточно. В школах редко проводится работа над смысловым содержанием пословиц и поговорок, недостаточно отрабатывается навык использования этих единиц в повседневной речи учащихся.

4. Устранение отмеченных недостатков в работе с пословицами и поговорками возможно путём введения в практику работы учителей разнообразных приёмов и методов работы, учёта возрастных особенностей детей, постепенного увеличения доли самостоятельности, частого использования на уроках сборников пословиц и поговорок русского народа.

Это позволит сделать работу увлекательной для учащихся и повысит уровень усвоения учебного материала, повысит воспитатель-

ные возможности пословиц и поговорок, приобщит учащихся к русской культуре и духовности.

Во второй главе - "Методика использования этнокультурных средств языка для развития русской речи младшеклассников" - нашли отражение результаты изучения состояния работы по использованию этнокультурных средств языка в обучении русскому языку учащихся начальных классов азербайджанской школы.

В целях выявления в содержании учебных программ целевых установок на использование в учебном процессе этнокультурных элементов нами был проведён анализ программ по русскому языку для начальных классов общеобразовательных школ как с русским, так и с азербайджанскими языками обучения.

Как показал проведённый анализ, в учебной программе (куррикулуме) по иностранному языку для общеобразовательных школ Азербайджана отсутствует какое-либо упоминание о важности использования в обучении иностранному (в том числе и русскому) языку этнокультурных элементов. В учебной программе по русскому языку для общеобразовательных школ с русским языком обучения также отсутствуют какие-либо упоминания об использовании в учебном процессе этнокультурных средств языка.

Анализ учебников русского языка для азербайджанской школы показал, что авторы вовсе не продумали, как использовать малые жанры фольклора, содержащие в себе информацию этнокультурного характера, на уроках русского языка и при изучении каких учебных тем. В некоторых учебниках загадки, пословицы и поговорки используются лишь эпизодически; их подача в учебных текстах, в упражнениях и заданиях носит случайный характер. На уроках русского языка учащиеся начальных классов азербайджанской школы получают больше информации о своей родине, истории и культуре своего народа, нежели о России, духовных и культурных ценностях народа, язык которого является предметом изучения в школе.

В рамках исследования с целью выявления степени подготовленности учителей русского языка начальных классов азербайджанской школы к использованию этнокультурных средств на уроках русского языка было проведено анкетирование педагогов ряда школ г. Баку. Как показала обработка результатов анкетирования, абсолютное большинство учителей (96%) подчёркивает необходимость использования в процессе обучения русскому языку этнокультурных средств

языка, 80% респондентов считает, что данные средства активно влияют на формирование культуры речи учащихся, на их общее развитие и воспитание. 88% опрошенных считает, что материалов этнокультурного характера в учебниках русского языка для начальных классов вовсе недостаточно, и это отрицательно сказывается в формировании и совершенствовании речевых умений и навыков учащихся. Анкетирование показало, что из 16-и учителей лишь двое (12,5%) признались в том, что в учебном процессе применяют этнокультурные средства языка. Из общего числа опрошенных 88% считают, что чаще всего на уроках русского языка следует использовать такие этнокультурные средства языка как пословицы и поговорки.

С целью выявления степени подготовленности учителей русского языка к организации работы над такими этнокультурными средствами как пословицы и поговорки, а также уровня знаний учащихся о русских пословицах и поговорках было проведено еще одно анкетирование педагогов и учащихся. Обработка анкетных данных показала следующее: учителя осознают важность использования в процессе обучения русскому языку пословиц и поговорок, влияния их на формирование культуры речи, развитие и воспитание ученика общеобразовательной школы. В то же время учителя редко, от случая к случаю используют их на уроках русского языка и преимущественно в качестве материала для чтения текстов, что свидетельствует об одностороннем понимании роли пословиц и поговорок в овладении русским языком. Ответы учащихся свидетельствуют о том, что их абсолютное большинство не употребляет в речи русские пословицы и поговорки, хотя могут определить назидательное значение данных единиц языка.

В результате изучения состояния работы по использованию этнокультурных средств языка в обучении русскому языку учащихся начальных классов азербайджанской школы сделаны следующие выводы: необходимо разработать специальную систему упражнений, предусматривающих учебную работу учащихся по использованию в речи пословиц и поговорок, являющихся этнокультурными элементами языка, определить с учётом возраста и уровня речевой подготовки учащихся тематические группы пословиц и поговорок на русском языке, разработать методические рекомендации по обучению учащихся-азербайджанцев русским пословицам и поговоркам, обратить

особое внимание на их воспитательную значимость, их нравственную ценность при формировании и развитии личности учащегося.

Исследование показало, что проблема этнокультурного компонента содержания языкового образования учащихся начальных классов в процессе обучения их русскому языку как иностранному в современной лингводидактике недостаточно разработана. Особенно важным является изучение вопросов обогащения речи учащихся лексическими единицами с национально-культурным компонентом, так как это связано с овладением словом, которое играет огромную роль в познании окружающей объективной действительности. Однако научно обоснованный отбор лексических единиц этнокультурного содержания явно недостаточен для обогащения словарного запаса учащихся, необходимо рационально организовать на уроках русского языка в начальных классах словарную работу, направленную на усвоение этнокультурной лексики.

Исследование позволило выделить работу с учебным текстом в качестве компонента целостной системы работы по комплексному использованию этнокультурных средств в обучении русскому языку учащихся начальных классов азербайджанской школы.

Другим важным компонентом целостной системы работы по использованию этнокультурных средств в обучении русскому языку является выполнение упражнений и заданий, направленных на формирование и совершенствование речевых умений и навыков учащихся и содержащих различные образцы этнокультурных средств языка.

Исследование показало, что упражнения, направленные на формирование у учащихся этнокультурной компетентности и содержащие отдельные образцы этнокультурных средств языка, должны быть классифицированы с учётом не только целей и задач (назначение упражнений), структуры и вида речевой деятельности, аспекта языка, характера материала и способа выполнения, но и характерных особенностей основных компонентов структурной модели этнокультуры народа, язык которого изучается в школе в качестве иностранного.

Экспериментальная проверка эффективности предлагаемой системы работы занимала несколько этапов. На констатирующем (диагностическом) этапе были определены уровни владения речью при изучении русских пословиц и поговорок в начальных классах общеобразовательной школы. На данном этапе исследования было проведено анкетирование учащихся IV класса трёх общеобразо-

вательных школ г. Баку. Анкетирование показало, что из 56 учащихся IV класса, участвующих в констатирующем срезе, 2 ученика (3,6%) имеют высокий уровень развития речи, уровнем выше среднего обладают 7 (12,5%), средним уровнем 11 (19,6%), уровнем ниже среднего 16 (28,6%) и низким уровнем 20 (35,7%) учащихся.

Анализ современного состояния проблемы, проведённый в ходе наблюдений на уроках русского языка за организацией учебного процесса, показал, что учителями мало внимания уделяется пословицам и поговоркам. Несмотря на то, что методисты предлагают считать их одним из самых значимых языковых материалов в развитии речи учащихся, данные этнокультурные средства языка крайне редко используются в учебном процессе.

После проведения констатирующего эксперимента с целью определения роли русского фольклора в развитии речи младших школьников в процессе обучения русскому языку в азербайджанской школе нами были выполнены следующие работы:

- проведение формирующего эксперимента с целью установления роли пословиц и поговорок в развитии речи младших школьников в экспериментальной и контрольной группах;

- проведение контрольного эксперимента с целью установления степени эффективности работы с привлечением этнокультурных средств языка на уроках русского языка в начальных классах азербайджанской школы и роли данных средств в развитии речи младших школьников в экспериментальной и контрольной группах;

- сравнение результатов констатирующего и контрольного экспериментов;

- изложение выводов по подтверждению выдвинутой гипотезы.

На этапе экспериментального обучения учащимся были предложены учебные тексты и упражнения, содержащие доступные для восприятия младшеклассниками пословицы и поговорки. Учащиеся регулярно выполняли специальные задания, предусматривающие формирование навыков употребления в речи пословиц и поговорок.

Учащимся экспериментальных групп в период опытного обучения наряду с текстами и упражнениями, содержащими русские пословицы и поговорки, были даны сведения этнокультурного характера.

В экспериментальном обучении также приняли участие 56 учащихся IV класса трёх общеобразовательных школ г. Баку. В контрольных подгруппах данных классов учащимся в течение одного учебного полугодия были рекомендованы тексты и упражнения, содержащие пословицы и поговорки, представляющие собой этнокультурные средства языка. Их вкрапление в учебные тексты, изучение которых предусматривалось программой обучения, и в тексты упражнений осуществлялось учителями начальных классов на каждом отдельном уроке русского языка и с соблюдением принципов сознательности и последовательности. Учащиеся также регулярно выполняли специальные задания, предусматривающие формирование навыков употребления в речи пословиц и поговорок.

Результаты экспериментального обучения свидетельствуют о том, что из 56 учащихся IV класса, участвующих в опытно обучении, 6 учеников (10,7%) показали высокий уровень развития речи, уровнем выше среднего отличились 16 (28,6%), средним уровнем - 19 (33,9%), уровнем ниже среднего - 8 (14,3%) и низким уровнем - 7 (12,5%) учащихся.

Итоги опытного обучения в сравнении с показателями констатирующего среза даны в следующей таблице:

Уровни	До экспериментального обучения		После экспериментального обучения	
	Количество учащихся	%	Количество учащихся	%
Высокий	2	3,6	6	10,7
Выше среднего	7	12,5	16	28,6
Средний	11	19,6	19	33,9
Ниже среднего	16	28,6	8	14,3
Низкий	20	35,7	7	12,5

Таким образом, после сравнения результатов, полученных на констатирующем и контрольном эксперименте в контрольной и экспериментальной группах, мы пришли к следующим выводам:

1) в развитии речи учащихся в контрольной группе произошли следующие изменения: увеличился процент учащихся с высоким уровнем от 3,6% до 10,7%, а также с уровнем выше среднего от 12,5% до 28,6% и со средним уровнем от 19,6% до 33,9%, уменьшились проценты с уровнем ниже среднего от 28,6% до 14,3% и с низким уровнем от 35,7% до 12,5%;

2) эти изменения произошли, с нашей точки зрения, благодаря использованию на уроках русского языка целенаправленной системы работы с пословицами и поговорками, направленной на развитие речи младших школьников.

Исходя из всего вышесказанного, можно сделать вывод, о том, что такие малые формы фольклора как пословицы и поговорки, являющиеся этнокультурными средствами языка, обязательно должны быть включены в уроки русского языка как иностранного, так как систематическое и целенаправленное их использование может способствовать развитию речи младших школьников.

В заключении подводятся общие итоги исследования.

В результате проведенного исследования были сделаны следующие основные **выводы**:

1. Одним из важных свойств личности представляется этнокультурная компетентность, выражающаяся в наличии совокупности представлений и знаний о той или иной этнической культуре, реализующейся через умения, навыки и модели поведения, в том числе через речевые умения и навыки. Школьное обучение и воспитание, учебная деятельность и общение в учебном процессе выступают в качестве надёжных механизмов формирования и совершенствования этнокультурной компетентности у учащихся.

2. Этнокультурная компетентность учащихся при обучении русскому языку как иностранному формируется благодаря целенаправленному использованию в учебном процессе этнокультурных средств языка, к числу которых следует отнести пословицы и поговорки. В пословицах и поговорках запечатлён весь познавательный опыт народа, его морально-этические, социально-эстетические, художественные и воспитательные идеалы. Использование пословиц и поговорок на уроках русского языка способствует лучшему овладению учебным предметом, расширяя знания о языке и особенностях его функционирования.

3. В основу работы по использованию этнокультурных средств языка в обучении русскому языку как иностранному в азербайджанской школе, её целей, задач, содержания, методов и форм проведения должен быть положен учёт следующих дидактических принципов: единства обучения и воспитания, развивающего обучения, связи теории с практикой, научности, сознательности и активности, наглядности, последовательности и преемственности, доступности и прочности, коллективного характера обучения и учёта индивидуальных особенностей учащихся. Анализ дидактической, психологической и методической литературы позволил определить возможности этнокультурных средств языка также для сохранения и развития познавательного интереса к русскому языку, повышения познавательной самостоятельности учащихся.

4. Целенаправленное использование в процессе обучения средств, содержащих в себе этнокультурные элементы, способствует развитию речи учащихся начальных классов. Исследователи и методисты подчёркивают важность систематического использования в учебном процессе различных образцов малого фольклорного жанра, который представляет собой богатейший материал словесного творчества русского народа, и указывает на необходимость разработки комплексной методики применения на уроках русского языка пословиц и поговорок, являющихся наиболее ярко выраженными этнокультурными средствами языка.

5. Проведённое исследование позволило определить состояние работы по использованию этнокультурных средств языка в обучении русскому языку учащихся начальных классов азербайджанской школы. Анализ учебных программ и учебников русского языка показал, что в программах отсутствуют какие-либо упоминания об использовании в учебном процессе этнокультурных средств русского языка. Анализ же учебников русского языка для азербайджанской школы свидетельствует о том, что в некоторых из них пословицы и поговорки используются лишь эпизодически, нецеленаправленно и необоснованно. Их подача в учебных текстах, в упражнениях и заданиях носит случайный характер и лишена систематичности. На уроках русского языка учащиеся начальных классов азербайджанской школы получают больше информации о своей родине, истории и культуре своего народа, нежели о России, духовных и культурных

ценностях народа, язык которого является предметом изучения в школе.

6. Для разработки целостной системы изучения и комплексного описания этнокультурной лексики, а также изучение вопросов обогащения словаря учащихся русской этнокультурной лексикой необходима её тематическая организация. Научно обоснованный отбор лексических единиц этнокультурного содержания и тематическая организация лексики явно недостаточны для обогащения словарного запаса учащихся, необходимо также грамотно организовать на уроках русского языка в начальных классах словарную работу, направленную на усвоение этнокультурной лексики.

7. Представляется важным создание целостной системы работы по комплексному использованию этнокультурных средств языка в обучении русскому языку учащихся начальных классов азербайджанской школы. В качестве компонентов подобной системы должны быть выделены работа учащихся с учебным текстом и выполнение упражнений и заданий, направленных на формирование и совершенствование речевых умений и навыков учащихся и содержащих различные образцы этнокультурных средств языка.

8. Как показало исследование, использование этнокультурных средств русского языка в учебном процессе только в том случае может быть эффективным, если в указанных типах упражнений, рекомендуемых учащимся начальных классов общеобразовательной школы, найдут своё отражение характерные особенности основных компонентов структурной модели этнокультуры русского народа.

Основные положения диссертационного исследования нашли своё отражение в следующих публикациях:

1. Культуроведческий аспект обучения иностранному языку // Лингвистические и методические аспекты преподавания иностранных языков. Материалы III Международной научной конференции. Белгород, 2011.

2. Обучение русскому языку как обучение межкультурной коммуникации // Полтавский университет экономики и торговли. Материалы XXXVII Международной научной конференции. Полтава, 2012.

3. Психолого-дидактические основы межкультурного обучения // *Azərbaycanda xarici dillər*. Bakı, 2013.

4. Изучение пословиц и поговорок как этнокультурных средств языка на уроках русского языка (лингвистический аспект) // Педагогічні науки. Полтава, 2013, №1.

5. Этнокультурный компонент содержания обучения русскому языку // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, 2013, №2.

6. К проблеме отбора страноведческого материала в целях обучения русскому языку как иностранному // Bakı Slavyan Universitetinin Elmi Əsərləri. İctimai-Siyasi Elmlər Seriyası. Bakı, 2014, № 1.

7. Особенности изучения пословиц и поговорок как этнокультурных средств языка // Наука и бизнес: пути развития. Москва, 2015, №1.

8. Пословицы и поговорки на уроках русского языка в начальных классах азербайджанской школы // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, 2015, № 2.

9. Роль пословиц и поговорок в развитии русской речи учащихся азербайджанской школы // Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri. Bakı, 2015, № 4.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYTƏN ELXAN QIZI ƏLİYEVƏ

**AZƏRBAYCANDİLLİ MƏKTƏBLƏRİN
İBTİDAİ SİNİFLƏRİNDƏ RUS DİLİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ
SİSTEMİNİN ETNOKULTUROLOJİ VASİTƏLƏRİ**

5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(Rus dilinin tədrisi metodikası)

Pedaqogika elmləri üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2016

*Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin rus dili və onun tədrisi
metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.*

Elmi rəhbər: **Aida Heybət qızı Şahbazova**
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: **İranə Məmməd qızı Əliyeva**
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Gülçin Hikmət qızı Quluzadə
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
xarici dillər və onların tədrisi metodikasına kafedrası

Müdafiə «__» _____ 2016-cı il saat ____-da Bakı Slavyan Uni-
versiteti nəzdində filologiya elmləri üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru
alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiya müdafiəsini keçirən
D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S. Rüstəm küçəsi, 25

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat «__» _____ 2016-cı il tarixində göndərilmişdir.

D.02.071 Dissertasiya Şurasının Elmi katibi
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

N.R.MUQİMOVA

TƏDQIQATIN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqatın aktualığı. Cəmiyyətin inkişafının müasir dövründə rus dili müxtəlif ölkələrin xalqları arasında ən vacib ünsiyyət vasitəsi olaraq cəmiyyətin iqtisadi və mədəni inkişafına, müasir dünyamızda baş verən inteqrasiya proseslərinin güclənməsinə, xalqlar arasında əməkdaşlığın və dostluğun möhkəmlənməsinə təkan verir. Beynəlxalq arenada böyük avtoritetə malik olan və millətlərarası mühüm ünsiyyət vasitəsi olan rus dilinin öyrənilməsi hər bir xalqın rus mədəniyyəti və mənəviyyatına, eləcə də dünya mədəniyyətinə yaxınlaşmasını təmin edir.

Rus dilinin öyrənilməsi Azərbaycanda qədim ənənələrə malikdir. Azərbaycanın təhsil müəssisələrində reallaşan bu proses təlim-tərbiyə işinin əsasını təşkil etməklə yanaşı ölkənin elmi və mədəni həyatı ilə də sıx bağlı olmuşdur. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra rus dili xarici dil statusu daşmasına baxmayaraq bu gün də çoxmillətli respublikamızın əhalisi arasında lazımı qədər əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan cəmiyyətinin gündəlik həyatında rus dilinin əsas yeri və vacib rolu Rusiya və eləcə də Azərbaycanın yüksək dövlət xadimləri, elm, mədəniyyət və təhsil nümayəndələri tərəfindən dəfələrlə qeyd olunmuşdur.

İki dövlət başçısının rəsmi görüşü zamanı Rusiya Federasiyasının prezidenti V.V. Putin və Azərbaycan Respublikasının prezidenti İ.H. Əliyev iki ölkənin münasibətlərinin inkişafında rus dilinin əhəmiyyət və rolunu yüksək qiymətləndirmişlər. Rusiya prezidenti qeyd etmişdir ki, “Azərbaycanda rus dilinin inkişafına, rus dilində təhsilin saxlanılmasına, bu sahədə əməkdaşlığa diqqətlə yanaşılır. Həm məktəblər, həm də Rusiya ali təhsil müəssisələrinin filialları fəal işləyirlər. Digər istiqamətlərdə də effektiv çalışmanın bazasının yaradılması üçün bu fəvqəladə vacibdir.”

Bu gün Azərbaycanın 335 məktəbində dərslər rus dilində aparılır: onlardan 15-də dərslər yalnız rus dilində keçirilir, ölkənin 27 universitetində tədris rus dilində həyata keçirilir. Orta, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrində təhsil alanların sayı yüz mindən çoxdur. Azərbaycan respublikasının prezidenti İ.H.Əliyevin dediyinə görə “bu bizim rus xalqına, rus mədəniyyətinə və rus ədəbiyyatına münasibətimizin bariz göstəricisidir.”

Hər il Rusiya əməkdaşlığı nümayəndəliyi Rusiya Səfirliyi, Azərbaycanın rusdilli təhsil müəssisələrinin müəllimlərinin Assosiasiyası və Rus icması ilə birlikdə həm Azərbaycan, həm də rus dilində təhsil alan

məktəblilərinin də iştirak etdikləri rus dili və ədəbiyyatı üzrə Respublika olimpiyadasını keçirir.

Azərbaycanın təhsil müəssisələrində rus dili artıq xarici dil kimi tədris olunan bir zamanda onun tədrisi metodikasına xüsusi tələblər irəli sürülür və bu tələblərin uğurla yerinə yetirilməsi azərbaycanlı tələbələrin təhsilinin yüksək effektivliyini təmin edir.

İbtidai siniflərdə rus dili müəllimlərinin qarşısına qoyulan tədris proqramının məqsədlərinin reallaşması tədris-təlim prosesində həyata keçirilir, rus dilinin xarici dil kimi öyrənilməsi prosesində məktəblilərin elementar linqvistik biliklərinin, dil, nitq bacarıq və vərdişlərinin mükəmməlləşməsini nəzərdə tutur.

Müasir məktəbin inkişafı mənəvi, əxlaqi, təhsilli və yaradıcı şəxsiyyət, digər xalqlara, onların dilinə, mədəniyyətinə tolerant və hörmətli münasibətin formalaşmasına istiqamətləndirilmişdir. O, təhsilin yeniləşməsinin vacibliyini, əsasən, ibtidai məktəbdə təhsilin etnokulturoloji funksiyalarını reallaşdıran tədris fənlərinin məzmununun yenilənməsini diktə edir.

Müasir cəmiyyətdə ibtidai sinif şagirdlərinin dünya mədəniyyətinə və rus dilinə münasibəti və tərbiyəsində, şagirdlərdə etnokulturoloji səriş-tənin formalaşmasında mövcud olan tələbat, həmçinin ibtidai siniflərdə dil təhsili məzmununun etnokulturoloji komponentlərinin lazımı qədər tədqiq olunmaması dissertasiya tədqiqatının mövzusunun və **aktuallığını** təyin edir.

Tədqiqatın obyektini ibtidai məktəbdə rus dilinin tədrisi prosesidir.

Tədqiqatın predmetini ibtidai sinif şagirdlərinə rus dilinin tədrisində etnokulturoloji komponentin məzmunu və metodlarını təyin edən etnokulturoloji dil vasitələridir.

Tədqiqatın məqsədi rus dilinin tədrisində etnokulturoloji aspektin nəzəri əsaslandırılmasından və ibtidai sinif şagirdlərinə rus dilinin xarici dil kimi öyrədilməsi prosesində etnokulturoloji dil vasitələrinin istifadəsi yollarının işlənməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın problemi, obyektini, predmet və məqsədi bir biriylə bağlı olan aşağıdakı **məsələlərin** həllini nəzərdə tutur:

1) Azərbaycan məktəbinin ibtidai siniflərində rus dilinin tədrisi məzmununun etnokulturoloji komponenti anlayışını açmaq;

2) Azərbaycan məktəbinin ibtidai siniflərində rus dilinin tədrisində etnokulturoloji vasitələrin psixoloji - didaktik əsaslarını açmaq;

3) Azərbaycan məktəbinin ibtidai siniflərində şagirdlərin rus nitqinin inkişafında etnokulturoloji dil vasitələrinin rolunu təyin etmək;

4) Azərbaycan məktəblilərinə rus dilinin tədrisində etnokulturoloji dil vasitələrinin istifadəsi üzrə işin vəziyyətinin öyrənilməsi;

5) ibtidai sinif şagirdlərinin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsində etnokulturoloji leksikanın rolunu açmaq;

6) məzmun və tədris vasitələrində etnokulturoloji komponentin önə çıxarılması məqsədi ilə rus dili üzrə tədrisi-metodik kompleksi analiz etmək;

7) ibtidai sinif şagirdlərinə rus dilinin tədrisində etnokulturoloji vasitələrin istifadəsi kompleksi üzrə tam iş sisteminin komponentlərini təyin etmək;

8) tədris eksperimenti gedişində materialın aprobasiyası.

Tədqiqatın hipotezası (fərziyyəsi) aşağıdakılardan ibarətdir: əgər ibtidai siniflərdə rus dili dərslərində dilin etnokulturoloji vasitələrinin istifadə olunmasını nəzərdə tutan xüsusi hazırlanmış didaktik material və etnokulturoloji istiqamətli çalışmalar sistemi tədrisə daxil edilərsə, o zaman etnokulturoloji komponenti özündə əks etdirən metodik sistem şagirdlərin həm dil bacarıqlarının, həm də leksika və mətnlərin əsasında bütün dil fəaliyyətinin mənimsənilməsində effektiv olacaqdır. Çünki mətnlərin ibtidai sinif şagirdlərinin kommunikativ və etnokulturoloji səriştəsinin inkişafı üçün etnokulturoloji dil vasitələri ilə zəngin olması əsas şərtlərdən biridir.

İrəli sürülən hipotezanın (fərziyyənin) müvafiq tapşırıqların həlli və məqsədinin yoxlanılması üçün tədqiqatın metodlarını özündə əks etdirən xüsusi tədqiqat proqramı hazırlanmışdır:

- sosial-pedaqoji (müşahidə yolu ilə rus dili müəllimlərinin iş təcrübələrinin, onlarla tədqiqatın mövzusu haqqında qrup və fərdi söhbətlərin aparılması, onların anketləşdirilməsi, şagirdlərin nitqi inkişafının müşahidəsi, dərslik, dərs vəsaitləri və proqramların tətbiq olunan müvafiq məzmun nöqtəyi-nəzərindən analiz olunması);

- təsviri (etnokulturoloji dil vasitələri ilə bağlı dil faktlarının təsviri);

- qarşılaşdırılma (müqayisə, qarşılaşdırılma, tədrisi-metodiki ədəbiyyatın və tədqiqatın mövzusu üzrə alınmış eksperimental nəticələrin araşdırılması və analizi);

- eksperimental (şagirdlərin etnokulturoloji komponentin formalaşmasına istiqamətləndirilmiş etnokulturoloji dil vasitələri üzrə çalışmalar sisteminin nitqdə istifadəsinə öyrədilməsi);

- statistik-riyazi (rus dilinin xarici dil kimi öyrənilməsində etnokulturoloji dil vasitələrinin istifadəsi üzrə təqdim olunan sistemin yoxlanması nəticəsində alınan say və keyfiyyət göstəricisi).

Etnokulturoloji dil vasitələrinin təmsili kimi dissertasiya tədqiqatında atalar sözləri və deyimlərdən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın **elmi yeniliyi** azərbaycanlı şagirdlərin nitq bacarıqlarının inkişafı və formalaşmasında rus dilinin etnokulturoloji dil vasitələri kimi atalar sözləri və deyimlərinin önə çıxarılması, tədris Azərbaycan dilində olduğu məktəblərin ibtidai sinflərində rus dilinin xarici dil kimi öyrədilməsi istiqamətində istifadə olunan metodik vasitələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın **elmi əhəmiyyəti** ondan ibarətdir ki, dissertasiyada Azərbaycan dilində təhsil alan ibtidai sinif şagirdlərinə rus dilinin xarici dil kimi öyrədilməsində atalar sözləri və deyimlərin təmsilində etnokulturoloji dil vasitələrinin məqsədyönlü və sistemlik istifadəsinin vacibliyi elmi cəhətdən əsaslandırılmış, eksperimentlərlə təsdiqlənmişdir.

Tədqiqatın **praktik əhəmiyyəti** isə aşağıdakılardan ibarətdir: tədris prosesində etnokulturoloji dil vasitələrinin istifadəsi üzrə işlənilib hazırlanmış metodik məsləhət və tövsiyələr etnokulturoloji sənətinin səviyyəsini qaldırmaq fürsətini yaradır, təhsil Azərbaycan dilində olan məktəblərin ibtidai sinflərinin rus dili dərslərində atalar sözləri və deyimlərin əsasında hazırlanan metodikanın şagirdlərin nitq inkişafında rolu göstərilir.

Müdafiyyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

- rus dilinin xarici dil kimi öyrənilməsində Azərbaycan məktəbi şagirdlərinə rus dilinin etnokulturoloji vasitələri haqqında elementar məlumatları əhatə edən əhəmiyyətli tədris materialları təqdim edilir.

- müasir rus dilinin ən əsas etnokulturoloji vasitələrinin atalar sözləri və deyimlər olduğu nəzərə alınrsa, bu elementlərin Azərbaycan məktəblərində rus dilinin tədrisi prosesində istifadəsinin aktuallığı və vacibliyi təqdim edilir.

- rus dilinin xarici dil kimi tədrisi prosesində Azərbaycan məktəbi şagirdlərinin etnokulturoloji vasitələrlə tanışlığı bu vasitələrlə sistemli və məqsədyönlü istifadə nəticəsində həyata keçirilir.

- əsasən atalar sözlərindən ibarət olan dilin etnokulturoloji vasitələrinin istifadəsi dilin öyrənilməsinin tək və bütöv sistemi çərçivəsində həyata keçirilməlidir; rus dili dərslərində bu komponentlər atalar sözləri haqqında elementar məlumatlardan (müəllimin məlumatı), tədris mətnlərindən,

şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq hazırlanmış çalışmaları sistemindən ibarət ola bilər.

Tədqiqatın əsas müddələrinin **aprobasiyası** elmi toplu və jurnallarda çap olunmuş məqalə və tezislərdə, məruzə və ya xəbər formasında respublika və beynəlxalq konfranslarda, eləcə də Bakı Slavyan Universitetinin rus dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında keçirilən kafedra iclaslarında öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın həcmi və strukturu. Dissertasiya giriş hissədən, iki fəsildən, onlara aid nəticələrdən, ümumi yekundan və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir (82 addan ibarət). İşin ümumi həcmi 158 səhifədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Giriş hissədə mövzunun seçimi, onun aktuallığı əsaslandırılır, obyekt və predmeti təyin olunur, iş hipotezası (fərziyyəsi) formalaşır, məqsəd və vəzifələri, eləcə də tədqiqat metodları təqdim olunur, elmi yeniliyi, praktik və nəzəri əhəmiyyəti açıqlanır, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar irəli sürülür.

Dissertasiyanın **birinci fəsl**i – “Azərbaycan məktəbinin ibtidai siniflərində rus dilinin tədrisində etnokulturoloji vasitələrin istifadəsinin nəzəri əsasları” – üç paragrafdan ibarətdir, burada ümumtəhsil məktəblərində tədris məzmununun etnokulturoloji komponenti anlayışı izah olunur, mədəniyyətlərarası tədris şərtlərində rus dilinin etnokulturoloji vasitələrinin istifadəsinin psixoloji – didaktik əsasları təyin olunur, etnokulturoloji vasitələrin təmsili kimi atalar sözləri və deyimlərin Azərbaycan məktəblərinin ibtidai siniflərində şagirdlərin rus nitqinin inkişafında rolu üzə çıxarılır.

Azərbaycan məktəblərinin ibtidai siniflərində rus dilinin tədrisi prosesində etnokulturoloji vasitələrin istifadəsi nəzəri əsaslarının təyin edilməsi “etnokulturoloji təhsil”, “etnokulturoloji texnologiyalar”, “etnokulturoloji faktorlar” və “etnokulturoloji kompetentlik” kimi anlayışların nəzərdən keçirilməsini və öyrənilməsini tələb edir.

Etnokulturoloji təhsil dedikdə dili öyrənilən xalqın və onun mədəniyyətinin xarakter və xüsusiyyətlərini, özünəməxsusluğunu özündə əks etdirən milli – mədəni, sosial – tarixi biliklər sistemi, həmçinin digər xalqların etnokulturoloji nəliyyətləri və bilikləri, həyat fəaliyyətində onlardan məqsədyönlü istifadə üçün vərdiş və bacarıqları nəzərdə tutulur.

Etnokulturoloji təhsil müəyyən edilmiş pedaqoji şərtlərin sayı və çoxlu sayda etnokulturoloji texnologiyaların sayəsində reallaşa bilər. Etnokulturoloji texnologiyaların reallaşmasının nəticəsi şəxsiyyətin mədəni sərəştəsinin əsasını təşkil edən yüksək səviyyəli etnokulturoloji komponentin formalaşmasıdır. Etnokulturoloji sərəştə etnokulturoloji fərqlərin qəbulunu, digər insanların anlayış və hörmətini, onların dəyərlərini və baxışlarını, müasir polietnik cəmiyyətdə yaşamaq bacarığını və hazırlığını nəzərdə tutur.

Xüsusi ədəbiyyatın öyrənilməsi göstərir ki, etnokulturoloji sərəştənin formalaşması müxtəlif metodlarla həyata keçir. Onun formalaşmasının daha effektiv metodları onların istifadəsi nəticəsində şagirdin aktiv şəxsi mövqeyini tədrisi-ıdraki subyekt kimi tam şəkildə göstərə bilən fəal tədris və tərbiyə metodlarıdır.

Etnokulturoloji sərəştə həmçinin etnokulturoloji dil vasitələrinin tədris prosesində sistemli və məqsədyönlü istifadəsi nəticəsində də formalaşır.

Tədqiqat göstərdi ki, rus dilinin xarici dil kimi tədrisində etnokulturoloji dil vasitələrindən istifadə üzrə işin əsasına, məqsəd və vəzifələrinə, məzmununa, aparılması metod və formalarına aşağıdakı didaktik prinsiplər qoyulmalıdır: tədris və tədrisi inkişaf etdirən tərbiyənin birliyi, nəzəriyyə və praktikanın vəhdəti, elmiliyi, şüurluluğu və fəallığı, görünmə dərəcəsi, ardıcılığı və fasiləsizliliyi, mövcudluğu və möhkəmliyi, tədrisin kollektivlik xarakteri və şagirdlərin fərdi özəlliklərinin hesabı.

Didaktik, psixoloji və metodiki ədəbiyyatın analizi rus dilinə şüurlu marağın inkişafı və qorunub saxlanması, şagirdlərin əqli müstəqilliyinin yüksəldilməsi üçün etnokulturoloji dil vasitələrinin imkanlarını müəyyənləşdirmişdir.

Məlumdur ki, linqvoölkəşünaslıqda mədəni komponentlə dilin əsas vahidi kimi söz göstərilir: «öz leksikasında dil xidmət etdiyi mədəniyyəti az və ya çox dərəcədə əks etdirir»⁴. «Söz insan təcrübəsinin qoruyucusu və akkumulyatorudur...»⁵ və «əgər biz milli-mədəni komponent haqqında danışırıqsa, ilk növbədə onu leksikada axtarmalıyıq»⁶ fikri ədalətlidir.

⁴ Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1993, с. 194.

⁵ Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1990, с. 18.

⁶ Язык и культура: Сб. обзоров / Под ред. Ф.М.Березина, В.Г.Садура. М.: Наука, 1987, с. 149.

“Sözün linqvoölkəşünaslıq nəzəriyyəsidə” o, kulturoloji planda ən tutumlu dil vahididir. Bu nöqteyi nəzərə uyğun olaraq müasir ölkəşünaslıq tədqiqatları vahidlərin leksik səviyyəsinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə aparılır.

Kulturoloji xarakterli bəzi linqvistik tədqiqat işlərində milli-mədəni komponent vahidi səviyyəsində frazeoloji birləşmələr (FB) xatırlanır. Buna baxmayaraq, yüksəkkompleksli semantikaya malik olaraq ierarxik, daha mürəkkəb element kimi frazeoloji birləşmələr (FB) onlara məxsus unikal linqvistik və ekstralinqvistik xüsusiyyətlərə xüsusi diqqət, özünəməxsus yanaşma və baxış tələb edir. Bu xüsusiyyətlər və xarakterik cəhətlər müxtəlif aspektlərdə digər dil vahidlərinə daha az şəkildə yansıyan, özlərində zəngin linqvoölkəşünaslıq materiallarını və xüsusiyyətlərini birləşdirən atalar sözləri və deyimlərdə daha bariz və parlaq şəkildə ifadə olunur.

Aparılan tədqiqat işi atalar sözləri və deyimlərini paremioloji dil vahidləri şəklində etnokulturoloji vasitələri özündə ən parlaq şəkildə birləşdirən milli – mədəni komponent kimi ayırmağa əsas verir. Atalar sözləri və deyimlər mədəni səriştənin əsas mənbəyi kimi mədəni – milli anlayışın xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirməklə kifayətlənmir, o həmçinin mənimsənilmə prosesində bütün bunları formalaşdırır, eyni zamanda da öz semantikasında ifadə olunan əşyaların, hadisələrin, anlayışların, eləcə də onlarla əlaqəli kulturoloji informasiyaları qeydiyyat alır.

Rus dilinin öyrənilməsi prosesində atalar sözləri və digər paremioloji təklidlərdən istifadə dil haqqında biliklərdən, leksik ehtiyat və onun funksiyasının xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə dilə daha yaxşı yiyələnməyə təkan verir. Atalar sözləri və deyimlərin öyrənilməsi həmçinin əlavə ölkəşünaslıq mənbələrini təqdim edir.

Tədqiqatçılar və metodistlər tədris prosesində rus xalqının şifahi xalq yaradıcılığında çox zəngin materialı özündə əks etdirən və kiçik folklor janrının sistemli istifadəsinin vacibliyini vurğulayırlar, əminliklə göstərirlər ki, etnokulturoloji dil vasitələriylə parlaq şəkildə ifadə olunmuş atalar sözləri və digər deyimlərin rus dili dərslərində istifadəsinin yeni kompleks metodikasının uyğunlanması vacibdir.

Rus dilinin xarici dil kimi tədrisi təcrübəsində atalar sözləri və deyimlərin etnokulturoloji elementlər rolunda işlənməsi problemi vəziyyətinin öyrənilməsi, Azərbaycan dilində təhsil olan məktəblərin ibtidai siniflərinin rus dili dərslərində daha effektiv vasitə və metodlarla tanışlıq aşağıdakı nəticələri çıxartmağa imkan verir:

1. Atalar sözləri və deyimlər ən vacib etnokulturoloji dil elementləridir, Azərbaycan məktəblərinin ibtidai siniflərinin rus dili dərslərində onların sistemli və məqsədyönlü istifadəsi çox vacibdir. Dərin tarixi köklər, rus xalqının çoxəsrlik mənəvi təcrübəsinin atalar sözləri və deyimlərdəki məzmun və mənası onların rus dili dərslərində mütəmadi olaraq istifadəsini aktuallaşdırır. Çünki müasir ümumtəhsil məktəbin aparıcı istiqaməti tədris prosesinin humanistləşməsi, şagirdin ümumbəşəri dəyərlər və tolerantlıq dünyasına aparılması dilin aid olduğu xalqın mədəni mənbələrinə istinadən öyrədilməsidir.

2. Rus dilinin öyrədilməsi üzrə proqram, dərslik və dərs vəsaitlərinin məzmun və strukturları lazımı səviyyədə atalar sözləri və deyimlərlə rus dili dərslərinin təşkilini tam yerinə yetirilməsinə imkan vermir. Müəllimlər yalnız epizodik şəkildə şagirdlərə etnokulturoloji dil vasitələri olan atalar sözləri və deyimlərdən ibarət çalışmalar təklif edirlər, tədris prosesində bu tipli işlər məqsədyönlü şəkildə zaman-zaman verilir.

3. Azərbaycan məktəbində rus dilinin xarici dil kimi tədrisində bir çox köhnə ənənələrin mövcudluğuna baxmayaraq etnokulturoloji dil vasitələrinin, atalar sözləri və deyimlərin şagirdlərin gündəlik nitqində istifadə olunması metodiki nöqtəyi-nəzərdən lazımı dərəcədə işlənməmişdir. Məktəblərdə atalar sözləri və digər etnokulturoloji dil vasitələri üzərində məzmun işinə az yer ayrılır, şagirdlərin gündəlik nitqində onların istifadəsi vərdiş və bacarıqlarının inkişafına lazımı dərəcədə fikir verilmir.

4. Atalar sözləri və digər etnokulturoloji dil vasitələri ilə işdə qeyd olunan çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üçün müəllimlərin iş praktikasına rəngarəng üsul və iş metodlarının, şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin özəlliklərinin, müstəqillik payının tədricən yüksəldilməsinin, rus dili dərslərində atalar sözləri və deyimlər toplularının daha tez-tez işlənməsinin əlavə olunması vacib şərtlərdən biridir.

Bütün bu sadaladıqlarımız rus dili dərslərinin şagirdlər üçün daha əyləncəli olmasını, atalar sözləri və deyimlərin tərbiyəvi imkanlarının yüksəlməsini, rus mənəviyyatı və mədəniyyətinə yaxınlaşmasını təmin edir.

“İbtidai sinif şagirdlərinin rus nitqinin inkişafı üçün etnokulturoloji dil vasitələrinin istifadə metodikası” adlı **ikinci fəsil**də Azərbaycan məktəbinin ibtidai sinif şagirdlərinə rus dilinin xarici dil kimi tədrisində etnokulturoloji dil vasitələri ilə iş vəziyyətinin öyrənilməsi nəticələri öz əksini tapmışdır.

Müəyyən hədəfli tədris proqramlarında tədris prosesində etnokulturoloji elementlərin istifadəsi məzmununun aydınlaşdırılması məqsədi ilə həm

Azərbaycan, həm də rus dilində təhsil olan ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində rus dili üzrə proqramlarının analizini aparmışdır.

Apardığımız analizin nəticəsində məlum olmuşdur ki, Azərbaycanın ümumtəhsil məktəblərinin rus dilinin xarici dil kimi tədris proqramlarında (kürrikulum) etnokulturoloji dil vasitələrinin rus dili dərslərində işlənməsi haqqında hər hansı bir məlumat yox dərəcəsinədir. Rus dilində təhsil olan ümumtəhsil məktəblərin tədris proqramlarında da tədris prosesində etnokulturoloji dil vasitələrinin istifadəsi haqqında heç bir məlumata rast gəlinmir.

Azərbaycan məktəbləri üçün rus dili dərsləklərinin müəllifləri rus dilinin tədrisi zamanı özündə etnokulturoloji dil vasitələrini əks etdirən kiçik həcmli folklor nümunələrindən necə istifadə etmək haqqında heç bir fikir irəli sürməmişdir. Bəzi dərsləklərdə atalar sözləri, deyimlər və tapmacalar epizodik xarakter daşıyır; sadələşmələrinin tədris mətnlərində, çalışmalarda, tapşırıqlarda işlənməsi də təsadüfi xarakter daşıyır. Rus dili dərslərində Azərbaycan məktəbinin ibtidai sinif şagirdləri öz vətənləri, öz tarixi və mədəniyyəti haqqında məktəbdə öyrənilən predmetin vətəni Rusiya, onun xalqının mənəvi və mədəni dəyərləri barədə məlumatlardan daha çox informasiya alırlar.

Azərbaycan məktəbinin ibtidai sinif müəllimlərinin rus dili dərslərində etnokulturoloji elementlərdən istifadə hazırlığının səviyyəsini təyin etmək məqsədi ilə tədqiqat çərçivəsində Bakı şəhərinin bir sıra məktəblərində anket – sorğu keçirilmişdir. Anket – sorğunun nəticələrinin araşdırılması göstərmişdir ki, müəllimlərin böyük çoxluğu (96%) rus dilinin tədrisi prosesində etnokulturoloji dil vasitələrinin istifadəsinin vacibliyini vurğulayırlar, 80% sorğu iştirakçısı hesab edir ki, adı çəkilən vasitələr şagirdlərin nitq mədəniyyətinin formalaşmasına, onların ümumi inkişaf və tərbiyəsinə müsbət təsir edir, 88% sorğu iştirakçısı isə hesab edir ki, ibtidai sinif şagirdləri üçün dərsləklərdə etnokulturoloji xarakterli materiallar kifayət qədər deyil, bu da şagirdlərin nitqi vərdiş və bacarıqlarının formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Anket – sorğu göstərir ki, 16 müəllimdən yalnız ikisi (12,5%) rus dilinin tədrisi zamanı etnokulturoloji dil vasitələrindən istifadə etdiklərini etiraf etdilər. Ümumi sorğu iştirakçılarının 88% i hesab edirlər ki, rus dili dərslərində etnokulturoloji dil vasitələri kimi atalar sözləri və deyimlərdən tez – tez istifadə etmək lazımdır.

Etnokulturoloji dil vasitələri timsalında atalar sözləri və deyimlərdən istifadə sahəsində işin təşkili üzrə rus dili müəllimlərinin hazırlıq dərəcəsini göstərmək məqsədiylə pədaqoq və şagirdlər arasında başqa bir anket – sorğu da keçirilmişdir. Anket nəticələrinin analizi aşağıdakıları göstərir:

rus dili müəllimləri tədris prosesində etnokulturoloji dil vahidlərindən istifadənin vacibliyini, nitq mədəniyyətinin formalaşmasına onların təsirini, ümumtəhsil məktəblərdə şagirdin inkişaf və tərbiyəsinə təsirini dərk edirlər. Eyni zamanda da rus dili müəllimləri oxu üçün mətn materiallarının tərkibində zaman – zaman onlardan istifadə edirlər, bu da rus dilinin mənimsənilməsində atalar sözləri və deyimlərin birtərəfli anlaşılmasına sübutdur. Şagirdlərin cavabları isə göstərir ki, dilin adı çəkilən vahidlərinin mənalərini başa düşmələrinə baxmayaraq, onların çoxu öz nitqlərində atalar sözü və deyimlərdən istifadə etmirlər.

Azərbaycan məktəbinin ibtidai sinif müəllimlərinin tədris prosesində etnokulturoloji dil vasitələrindən istifadə üzrə iş səviyyəsinin vəziyyətini öyrənilməsi aşağıdakı nəticələri təqdim edir: etnokulturoloji dil elementlərini özündə əks etdirən atalar sözləri və deyimlərdən istifadə etməklə tədris prosesində xüsusi ixtisaslaşmış çalışmalar sistemini işləyib hazırlamaq lazımdır, bu zaman şagirdlərin etnokulturoloji dil vasitələrindən istifadə etmək vərdişi və bacarıqları ilə yanaşı yaş xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq vacib şərtlərdən biri olmalıdır. Azərbaycan dilində təhsil alan şagirdlər üçün atalar sözləri və deyimlərin tədris prosesində istifadəsi üzrə metodik tövsiyələr hazırlanarkən etnokulturoloji komponentlərin tərbiyəvi əhəmiyyətinə və mənəvi dəyərlərinə fikir verilməli, şagirdin şəxsiyyətinin formalaşması faktoru nəzərə alınmalıdır.

Tədqiqat işində aparılan araşdırma göstərir ki, rus dilinin xarici dil kimi tədrisi prosesində ibtidai sinif şagirdlərinin dil təhsilinin etnokulturoloji komponentinin məzmun problemi kifayət qədər araşdırılmamışdır. Milli – mədəni komponentli leksik dil vahidləriylə şagirdlərin nitqinin zənginləşməsi məsələlərinin öyrənilməsi daha vacibdir, ona görə ki, bu problem ətraf obyektiv həqiqətin dərk edilməsində böyük rol oynayan sözün mənimsənilməsi ilə sıx bağlıdır. Ancaq bir məsələni də qeyd etməliyik ki, etnokulturoloji məzmunu əks etdirən leksik vahidlərin elmi əsasla seçilməsi kifayət deyil, ibtidai siniflərdə rus dilinin xarici dil kimi tədrisi prosesində etnokulturoloji leksikanın mənimsənilməsinə yönəldilmiş lüğət işini səmərəli təşkil etmək lazımdır.

Tədqiqat işi Azərbaycan məktəbinin ibtidai siniflərində etnokulturoloji vasitələrin kompleks istifadəsi üzrə bütöv sistemi tədris mətnlərində komponent təmsiliylə işi dəqiqləşdirməyə imkan verir.

Rus dilinin xarici dil kimi tədrisində etnokulturoloji vasitələrdən istifadə üzrə tam sistemində şagirdlərin nitq bacarıq və vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə, formalaşmasına yönəlmiş tapşırıqlar və çalışmalar, elə-

cə də müxtəlif etnokulturoloji dil vasitələrinin nümunələri digər vacib komponentdir.

Tədqiqat həm də göstərir ki, şagirdlərdə etnokulturoloji səriştənin formalaşmasına istiqamətləndirilmiş çalışmaları sistemi və dilin etnokulturoloji vasitələri yalnız məqsəd və vəzifələr (çalışmaların vəzifələri), dil fəaliyyətinin quruluş və növü, dilin aspekti, materialın xarakteri və yerinə yetirilməsi nöqtəyi-nəzərindən təsriflənməməlidir, burada həmçinin məktəbdə xarici dil kimi öyrədilən dilin mənsub olduğu xalqın etnomədəni quruluş modelinin əsas komponentlərinin xarakter xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır.

Təqdim olunan sistemin effektivliyinin yoxlanılması bir neçə mərhələdən ibarətdir. Müəyyənləşdirici (diaqnostik) mərhələdə Azərbaycan məktəbinin ibtidai sinif şagirdlərinin rus atalar sözləri və deyimlərinin öyrənilməsi prosesində nitqi mənimsəmə dərəcələri müəyyənləşmişdir. Tədqiqatın bu mərhələsində Bakı şəhərinin üç ümumtəhsil məktəbinin 4-cü siniflərində anket – sorğu aparılmışdır. Anket – sorğu müəyyənləşdirici mərhələ kəsimində (diaqnostik) göstərdi ki, iştirak edən 4-cü siniflərin 56 şagirdindən 2 (3,6%) şagirdə nitq inkişafı yüksək səviyyədədir, 7 şagird (12,5%) orta səviyyədən yuxarı, 11 şagird (19,6%) orta səviyyəyə, 16 şagird (28,6%) isə orta səviyyədən aşağı, 20 şagird (35,7) isə aşağı səviyyəyə malikdirlər.

Rus dili dərslərində tədris prosesinin təşkilində aparılan müşahidələr problemin müasir vəziyyətinin analiz etmək imkanı yaratmışdır, məlum olmuşdur ki, müəllimlər tərəfindən atalar sözləri və deyimlərə çox az yer verilir. Metodistlərin adı çəkilən dil vahidlərinin şagirdlərin nitq mədəniyyətinin inkişafında nə qədər əhəmiyyətli olmasını dediklərinə baxmayaraq, bu etnokulturoloji dil vasitələri tədris prosesində çox az hallarda istifadə olunur.

Azərbaycan məktəbinin ibtidai siniflərində rus dilinin xarici dil kimi öyrənilməsi prosesində rus folklorunun rolunun təyin edilməsi məqsədiylə aparılan müəyyənləşdirici (diaqnostik) eksperimentin aparılması nəticəsində tərəfimizdən aşağıdakı işlər yerinə yetirilmişdir:

- eksperimental və nəzarət qruplarında ibtidai sinif şagirdlərinin nitq inkişafında atalar sözləri və digər etnokulturoloji dil vasitələrinin rolunun təyini məqsədiylə formativ təcrübənin aparılması;

- Azərbaycan məktəblərinin ibtidai siniflərində rus dili dərslərinə etnokulturoloji dil vasitələrinin cəlb olunması ilə bağlı işin effektivlik dərəcəsinin və təcrübə nəzarət qruplarında ibtidai sinif şagirdlərinin nitq inkişafında bu elementlərin rolunun təyini məqsədiylə nəzarət təcrübəsinin aparılması;

- müəyyənləşdirici (diaqnostik) və nəzarət təcrübələrinin nəticələrinin müqayisəsi;

- irəli sürülən fərziyyəyə (hipoteza) istinadən nəticələrin təqdimatı .

Təcrübi tədris mərhələsində ibtidai sinif şagirdlərinin anlaya biləcəyi səviyyədə atalar sözləri və deyimləri özündə əks etdirən tədris mətnləri və çalışmalar şagirdlərə təqdim olunmuşdur. Şagirdlər mütəmadi olaraq atalar sözləri və deyimlərin nitqdə istifadəsi bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirən xüsusi çalışmalar yerinə yetirirlər.

Ekspərimental qruplarda şagirdlərə atalar sözləri və tapmacalardan ibarət tapşırıq və çalışmalarla yanaşı etnokulturoloji xarakterə malik məlumatlar da verilmişdir.

Ekspərimental tədris dərslərində də Bakı şəhərinin üç ümumtəhsil məktəbinin 4-cü sinifinin 56 şagirdi iştirak etmişdir. Nəzarətə alınan siniflərin yarımqruplarında bir tədris yarımili ərzində şagirdlərə etnokulturoloji elementlərlə zəngin atalar sözləri və deyimlərdən ibarət çalışmalar tövsiyə edilmişdir. Tədris proqramına uyğun olaraq öyrənilməsi nəzərdə tutulan mətnlərə və çalışmalara etnokulturoloji elementlərlə zəngin atalar sözlərinin daxil edilərək ibtidai sinif şagirdlərinə təqdim edilməsi zamanı dərk edilmə və davamlılıq prinsipinə ciddi riayət olunmuşdur. Şagirdlər həmçinin nitqdə atalar sözləri və deyimlərin istifadəsi vərdişlərini formalaşdıran xüsusi çalışmalar da yerinə yetirmişlər.

Ekspərimental tədris nəticələrinə görə təcrübi tədrisdə iştirak edən 4-cü sinifinin 56 şagirdindən 6-sı (10,7%) nitqi inkişafın yüksək səviyyəsini göstərmişlər, 16 (28,6%) şagird orta səviyyədən yuxarı, 19-u (33,9%) orta səviyyə, 8 (14,3%) şagird orta səviyyədən aşağı və 7-si (12,5%) aşağı səviyyə nümayiş etdirmişlər.

Müəyyənləşdirici (diaqnostik) mərhələ kəsimində təcrübi tədrisin nəticələri müqayisəli şəkildə aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Dərəcələr	Ekspərimentə qədər tədris		Ekspərimentdən sonarkı tədris	
	Şagirdlərin sayı	%	Şagirdlərin sayı	%
Yüksək	2	3,6	6	10,7
yuxarı orta	7	12,5	16	28,6
Orta	11	19,6	19	33,9
Aşağı orta	16	28,6	8	14,3
Aşağı	20	35,7	7	12,5

Beləliklə, nəzarət və eksperimental qruplarda müəyyənləşdirici (diaqnostik) və yoxlama eksperimentlərindən alınan müqayisəli nəticələr bizi aşağıdakı nəticələrə gətirdi:

1) nəzarət qruplarında şagirdlərin nitq inkişafında aşağıdakı dəyişikliklər baş verdi: yüksək səviyyədə şagirdlərin faiz dərəcəsi 3,6%-dən 10,7%-ə, həmçinin orta yuxarı səviyyə 12,5% -dən 28,6%-ə, orta səviyyə isə 19,6% -dən 33,9% -ə qalxdı, faizlər orta aşağı səviyyədə 28,6% -dən 14,3% -ə, aşağı səviyyədə 35,7% -dən 12,5% -ə qədər azalmışdır;

2) Bizim nöqtəyi-nəzərimizə görə bu dəyişikliklər ibtidai sinif şagirdlərinin nitq inkişafına yönəlmiş, etnokulturoloji elementlərlə zəngin atalar sözləri və deyimlərin yer aldığı məqsədyönlü iş sisteminin rus dili dərslərində işlənməsi sayəsində həyata keçdi.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alsaq belə nəticəyə gələrik ki, etnokulturoloji elementlər sayılan atalar sözləri və deyimlər kimi kiçik həcmli folklor formaları mütləq şəkildə rus dilinin xarici dil kimi öyrənilməsi dərslərinə tətbiq edilməlidir, çünki onların sistemli və məqsədyönlü istifadəsi ibtidai sinif şagirdlərinin nitq inkişafına böyük təkan verir.

Yekun hissədə tədqiqat işinin ümumi nəticələri göstərilir.

Aparılan tədqiqat işinin yekununda əsas **nəticələr** aşağıdakılardır:

1. Şəxsiyyətin etnokulturoloji səriştəliliyinin əsas xüsusiyyətləri onun bu və ya digər etnik mədəniyyət haqqında bilikləri, təsəvvürlərinin kəmiyyəti ilə ölçülür və bütün bunlar bacarıq, vərdiş, davranış modeli, eləcə də nitq bacarıq və vərdişlərinin sayəsində reallaşır. Məktəb tərbiyəsi və təhsili, tədris fəaliyyəti və tədris prosesindəki ünsiyyət məktəblilərdə etnokulturoloji səriştənin mükəmməlləşdirilməsi və formalaşması kimi etibarlı mexanizm formasında üzə çıxır.

2. Şagirdlərin rus dilini xarici dil kimi öyrənilməsi prosesində etnokulturoloji səriştəliliyi tədris prosesində etnokulturoloji dil vasitələrindən, o cümlədən atalar sözləri və deyimlərdən məqsədyönlü və sistemli istifadə sayəsində formalaşır. Atalar sözləri və deyimlərdə, eləcə də digər etnokulturoloji xüsusiyyətləri özündə daşıyan kiçik folklor nümunələri aid olduğu xalqın bütün idraki təcrübəsini, mənəvi – etik, sosial – estetik, bədii və tərbiyəvi ideallarını daşıyır. Rus dili dərslərində atalar sözləri və deyimlərdən istifadə dil haqqında bilikləri, onun xüsusiyyətlərini və funksiyalarını dərk etməklə tədris fənninin daha yaxşı mənimsənilməsinə şərait yaradır.

3. Azərbaycan məktəbində etnokulturoloji dil vasitələrinin istifadəsi ilə rus dilinin xarici dil kimi öyrənilməsi, onun məqsəd, vəzifə, məzmun, metod və aparılma formalarının əsasına aşağıdakı didaktik prinsiplər daxil

edilməlidir: tədris, tərbiyə və inkişafda olan tədrisin vahidliyi, təcrübə və praktikanın əlaqəsi, elmililiyi, idraki və fəallığı, görüntülülük dərəcəsi, ardıcılılığı və fasiləsizliliyi, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin və tədrisin kollektiv xarakterinin mövcudluğu və möhkəmliliyi. Didaktik, psixoloji və metodik ədəbiyyatın analizi şagirdlərin idraki müstəqilliyinin səviyyəsinin yüksəldilməsi, rus dilinə idraki marağın inkişafı və qorunması üçün etnokulturoloji dil vasitələrinin imkanlarını təyin etməyə imkan yaradır.

4. Özündə etnokulturoloji elementləri ifadə edən vasitələrin tədris prosesində sistemli və məqsədyönlü istifadəsi ibtidai sinif şagirdlərinin nitq inkişafına təkan verir. Tədqiqatçılar və metodistlər şifahi xalq ədəbiyyatının zəngin materiallarını özündə əks etdirən kiçik folklor janrından nümunələrin tədris prosesində sistemli və məqsədyönlü istifadəsinin vacibliyini vurğulayırlar, parlaq etnokulturoloji dil vasitələri olan atalar sözləri və deyimlərinin rus dili dərslərində istifadəsinin kompleks metodikasının hazırlanmasının vacibliyini qeyd edirlər.

5. Aparılan tədqiqat işi Azərbaycan məktəbinin ibtidai siniflərində rus dili dərslərində etnokulturoloji dil vasitələrindən istifadəsinin vəziyyətini təyin etməyə imkan verir. Dərslük, dərs vəsaitləri və tədris proqramlarının analizi bu proqramlarda tədris prosesində dilin etnokulturoloji dil vasitələrinin istifadəsi haqqında heç bir məlumata rast gəlinmədiyini göstərir. Azərbaycan məktəbləri üçün rus dili dərslüklərinin analizi isə göstərir ki, onların bəzilərində atalar sözləri və deyimlər məqsədsiz, epizodik şəkildə və əsassız işlənmişdir. Onların dərs mətnlərində və çalışmalarda verilməsi təsadüfi xarakter daşıyır və sistemsizdir. Rus dili dərslərində Azərbaycan məktəbinin ibtidai sinif şagirdləri öz vətənləri, öz tarixi və mədəniyyəti haqqında məktəbdə öyrənilən predmetin vətəni Rusiya, onun xalqının mənəvi və mədəni dəyərləri barədə məlumatlardan daha çox informasiya alırlar.

6. Etnokulturoloji leksikanın kompleks təsviri və öyrənilməsinin bütöv sisteminin hazırlanması və eləcə də etnokulturoloji leksikanın vasitəsiylə şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi üçün bütöv bir sistemin işlənməsi lazımdır. Şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşməsi üçün etnokulturoloji məzmunlu leksik vahidlərin elmi əsaslanmış toplusu və leksikanın tematik təşkili kifayət deyil, bunun üçün ibtidai siniflərin rus dili dərslərində etnokulturoloji leksikanın mənimsənilməsinə yönləndirilmiş lüğət işini savadlı təşkil etmək lazımdır.

7. Azərbaycan məktəbinin ibtidai sinif şagirdlərinə rus dilinin tədrisində etnokulturoloji dil vasitələrindən kompleks istifadə üzrə bütöv iş sis-

teminin yaranmasının vacibliyi önə çıxır. Oxşar sistemin komponentlərində şagirdlərin nitq bacarıq və vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə, formalaşmasına yönəldilmiş etnokulturoloji dil vasitələriylə zəngin çalışma və tapşırıqların yerinə yetirilməsi, tədris mətnləriylə şagirdlərin işi yer almalıdır.

8. Tədqiqat işi göstərir ki, tədris prosesində ümumtəhsil məktəblərin ibtidai siniflərində şagirdlərə təqdim olunan rus dilinin etnokulturoloji dil vasitələrinin işlənməsi üzrə çalışma növləri rus xalqının etnomədəniyyətinin əsas komponent quruluşunun xarakterik xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirdiyi halda effektiv ola bilər.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları aşağıda adı çəkilən nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Культуроведческий аспект обучения иностранному языку // Лингвистические и методические аспекты преподавания иностранных языков. Материалы III Международной научной конференции. Белгород, 2011.

2. Обучение русскому языку как обучение межкультурной коммуникации // Полтавский университет экономики и торговли. Материалы XXXVII Международной научной конференции. Полтава, 2012.

3. Психолого-дидактические основы межкультурного обучения // Azərbaycanca xarici dillər. Bakı, 2013.

4. Изучение пословиц и поговорок как этнокультурных средств языка на уроках русского языка (лингвистический аспект) // Педагогічні науки. Полтава, 2013, №1.

5. Этнокультурный компонент содержания обучения русскому языку // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, 2013, №2.

6. К проблеме отбора страноведческого материала в целях обучения русскому языку как иностранному // Bakı Slavyan Universitetinin Elmi Əsərləri. İctimai-Siyasi Elmlər Seriyası. Bakı, 2014, № 1.

7. Особенности изучения пословиц и поговорок как этнокультурных средств языка // Наука и бизнес: пути развития. Москва, 2015, №1.

8. Пословицы и поговорки на уроках русского языка в начальных классах азербайджанской школы // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, 2015, № 2.

9. Роль пословиц и поговорок в развитии русской речи учащихся азербайджанской школы // Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri. Bakı, 2015, № 4.

**ETHNO-CULTURAL TOOLS OF LANGUAGE IN RUSSIAN
LANGUAGE TEACHING SYSTEM IN PRIMARY SCHOOLS
WITH THE AZERBAIJANI EDUCATION**

Summary

The thesis consists of introduction, two chapters and conclusions to them, conclusion and the list of the used literature.

The introduction of the thesis validates the relevance of the research topic, defines goals, objectives, research methods, reveals the theoretical importance of work, represents the basic provisions for the thesis defence.

The first chapter of dissertation "Theoretical basics of using ethno-cultural resources at teaching Russian in primary classes of the Azerbaijan schools" consists of three sections which reveals the content of the concept of ethno-cultural component of teaching the Russian language in comprehensive school, determined psychological-didactical basics of using ethnic and cultural assets of the Russian language in terms of intercultural learning, shows the role of proverbs and sayings as an ethnic and cultural resources of the language in the development of Russian speech of pupils in initial classes of schools in Azerbaijan.

In the second chapter, "The technique of using the language of ethnic and cultural assets for the development of Russian speech of primary school pupils" - reflects the results of studying the state of work on the use of ethnic and cultural resources of the language in teaching Russian language in primary classes of schools in Azerbaijan.

The main conclusions and generalizations following from contents of the thesis are presented in the conclusion.

Çapa imzalanıb: 20.05.2016.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

